

Сатершинов Б.М. *

философ.ғ.д., ғылымдарының докторы, профессор
ҚР Білім және Ғылым Министрлігінің Ғылым Комитеті
философия, саясаттану және дінтану институты
Дінтану бөлімінің меңгерушісі,
Қазақстан дінтанушылар конгресінің төрағасы. Алматы. Қазақстан
ҚАСИЕТТІ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖӘНЕ КИЕЛІ ЖАБАЙ БАТЫР

Автор корреспондент: bibol_8484@mail.ru

Түйін: Мақалада қасиетті киелі құндылықтар ретінде Жабай батыр зерттеленді. Президенттің бағдарламалық мақаласында қойылған міндеттерді орындау мақсатында елімізде «Сакралды Қазақстан» ғылыми-зерттеу орталығы құрылды. Оның негізгі мақсаты жалпы ұлттық қасиетті орындардың тізімін нақтылап, оларды жан-жақты насихаттау болып табылады. Қазақ елінің ұлттық коды мен тарихи сананы жаңғырту үшін сакралды немесе қасиетті құндылықтардың концептуалды түсінігінің ғылыми негіздемесі қажет екендігі түсінікті. Жоғарыда аталған Елбасының бағдарламалық мақаласында айтылған негізгі концепттер мен идеяларды іске асыру үшін Қазақстанда халық зиярат қылып, тәу ететін елдегі қасиетті тұлғалар (әулие, абыз, ишан, батыр және т.б.) мен киелі орындарды айқындау қажет. Қазақтың тарихы – бұл оның тайпалық құрамын құрайтын рулардың тарихы. Қазақтың қабырғалы руларының бірі – Ұлы Жүз құрамындағы Сіргелі.

Кілттік сөздер: киелі орындар, Сакралды Қазақстан, Тұған ел, жоба, Жабай батыр

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2017 жылдың сәуір айында жазған «Рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында «Қазақстанның қасиетті рухани құндылықтары» немесе «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасының қажеттілігі туралы айтты. Бұл жоба «...халқымыздың ұлттық бірегейлігінің мызғымас негізін құрайтынын» [1] тілге тиек етті. Өйткені «Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын. Оның ауқымы ізінше оп-оңай кеңейіп, «Туған елге» ұласады» [1],- деп атап көрсетті.

Президенттің бағдарламалық мақаласында қойылған міндеттерді орындау мақсатында елімізде «Сакралды Қазақстан ғылыми-зерттеу орталығы» құрылды. Оның негізгі мақсаты жалпы ұлттық қасиетті орындардың тізімін нақтылап, оларды жан-жақты насихаттау болып табылады. «Сакралды Қазақстан ғылыми-зерттеу орталығы» Қазақстанның жалпыұлттық киелі 100 нысанының тізімін ұсынды. Онда ерекше тағзым етілетін табиғи мұра ескерткіштері; археологиялық және архитектуралық ескерткіштер; ірі орта ғасырлық қалалық орталықтар және Қазақ хандығының астаналары; діни және ғибадат орындары; тарихи тұлғаларға қатысты киелі орындар; саяси, тарихи оқиғаларға байланысты орындар нақтыланды [2]. Демек, Қазақ елінің ұлттық коды мен тарихи сананы жаңғырту үшін сакралды немесе қасиетті құндылықтардың концептуалды түсінігінің ғылыми негіздемесі қажет екендігі түсінікті.

Сакралды құндылықтар объект (нысан) ретінде алынғандықтан, аталмыш мәселені зерттеудің тұжырымдамалық-әдіснамалық (концептуал-дық-методологиялық) аппаратын жасақтау мен оның дүниетанымдық негіздемелерін анықтау анағұрлым маңызды. Қасиетті құндылықтарды түсіну үшін оны алдымен әлеумет (социум) «игеруі», санаға сіңіруі тиіс және мұны әлденеше мәрте қайталау мен түсіндіру барысында жасауы керек. Сонда ғана ол категориалды ойлаудың нысанына айналады. Мұндай «табиғи сіңірілу» исламда алдымен «хикметтің» (нәрсенің мәнін пайымдау, рухын түсіну) жүретінімен, тек содан соң ғана «хүкімнің» (қаріптің, қағиданың) болатынымен түсіндіріледі. Яғни бастапқыда

қандай да бір ұстынның қажеттілігін саналы түрде сезіну қажет болады да, кейінірек бұл ұстын қалып немесе заң ретінде қабылданады.

Оның үстіне, «қасиет», «кие» ұғымдарының діни астары болғандықтан, сакралды құндылықтарды дінтанулық талдау қажеттілігімен де, маңыздылығымен де сұранысқа ие болып отыр. Бұл ұғымды анықтамас бұрын, алдымен жалпы «құндылық» ұғымы мен оның типологиясын жіктеп алу қажет болады.

Жалпы қабылданған, мойындалған, сөздіктер мен оқулықтарда кездесетін анықтамалары бойынша *құндылық* – бұл белгілі бір бір нәрсенің жағымдылығы мен қалаулылығын, пайдалылығы және қымбаттылығын білдіреді. Бұл әлдекімнің және әлдененің объективті болмысына сай өзіндік құны мен бағасын аңғартып қана қоймай, оның әлдекім үшін құндылығын, демек, субъективті бағалауға орай, оның аксиологиялық сипатын білдіреді [3]. *Аксиология* (құндылықтар туралы ілім) философиялық білімнің бір бөлігі ретінде құндылық мәселесімен айналысады.

Қарап отырсаңыз, адамды қоршаған дүние түгел құндылыққа толы – *материалды* (заттар, әшекей бұйымдар, алтын мен асыл тастар, ақша, меншік және т.б.), *табиғи* (күннің атуы мен батуды, теңіздер мен таулар, гүлдер және т.б.), *көркем* (әдебиет пен өнер туындылары) және *адами* (сұлулығы мен ізгі қасиеттері) құндылықтар болуы мүмкін. Жалпы бір нәрсені екіншісінен артық көру жалпы тірі табиғатқа тән десек те (мысалы, аңдардың өзі төлін қызғыштай қорғайды), құндылықтың антропогенді, яғни адамға тән екендігін баса айту қажет, өйткені барлық жаратылыстың ішінде адам ғана табиғи және мәдени туындыларды, идеялар мен амал-әрекеттерді, басқа адам мен қоғамды, сондай-ақ өзін-өзі бағалауға қабілетті. Құндылықтар адамның әлеуметтік болмысына тартылған, адам құндылықтарға мүдделі әрі мұқтаж болып табылады.

Адам құзырындағы нәрселер мен олардың өзара қарым-қатынастары және ниеттері мен амалдары, жалпы адами әрекет орбитасына тартылғанның бәрі де жақсылық пен жамандық, шындық пен жалған, әсемдік пен ұсқынсыздық, әділдік пен әділетсіздік және т.б. тұрғысынан зерделенеді. Қандай да болмасын құбылыстарды бағалауға негіз болған тәсілдер мен өлшемдер субъективті баға түрінде әлеуметтік сана мен мәдениетте бекиді де, адамның іс-әрекетін бағыттаушы құралдарға айналады.

Алайда құндыны қарапайым бағалыдан, қажетіден, тиімдіден, пайдалыдан ажырата да білу керек. Барлық тірі және шынайы сүйікті нәрселер құрал бола алмайды. Әдетте материалдық игілік пен тұтынушылық нарықты, еңбек өнімі мен тауар айырбасының нәрсесін білдіретін қарапайым құндылықтар *экономикалық* құндылықтар болып табылады. Айырбасқа көнбейтін, орны толмайтын жоғары құндылықтар да болады, әдетте оларды «баға жетпес» деп жатады. Бұл тұрғыдан алғанда олар *қасиеттілік* ұғымына жақындайды. Діндар адамдар үшін барынша қастер тұтып, қадірленетін құндылықтар бұл – *діни* құндылықтар [4].

Діндар адамдардың барынша қастер тұтып, қадірлейтін құндылықтары бұл – қасиетті немесе сакралды құндылықтар деп аталады. Ендеше, қасиетті немесе сакралды деген ұғымның жалпы қабылданған анықтамаларына тоқтала кетейік. Сөздіктерде *сакралды* термині өзінің түп төркінін латынның *sacrum* (киелі, құдайға арналған деп аударылады) деген сөзінен шыққан, өзінің кең мағынасында кәдуілгі қарапайым нәрселерден, ұғымдардан, құбылыстардан айрықшаланатын, құдіреттілікке, дінге, ақылмен пайымдауға түспейтін тылсым дүниеге, мистикалыққа қатыстының барлығын білдіреді. Бұл термин қазақ тіліндегі қасиетті және киелі түсініктеріне, орыс тіліндегі святость, священное ұғымдарына жақын. Ал сакралды сөзінің өзі діни лексиконда емес, ғылыми лексиконда пайда болған және барлық діндерді сипаттауда қолданылады [5].

Жоғарыда аталған Елбасының бағдарламалық мақаласында айтылған негізгі концепттер мен идеяларды іске асыру үшін Қазақстанда халық зиярат қылып, тәу ететін елдегі қасиетті тұлғалар (әулие, абыз, ишан, батыр және т.б.) мен киелі орындарды айқындау қажет. Қазіргі таңда әулиелерді қастерлеу Орталық Азия халықтары ұстанатын исламның ең айшықты белгілерінің бірі ретінде тек қайта жанданып қана қоймай,

сонымен бірге халықтың барлық топтары арасында қолданылуы жағынан барынша кең қанат жайып отыр деуге болады. Сондықтан осы рухани жаңғыру үдерісі барысында Қазақстанның оңтүстік өңірінде аты аңызға айналған ақ тулы тоқсаба, әулие, Сіргелі Жабай батырдың тұлғасы мен әулиелік белгілерін, оның танылмаған қырларын таныту мейлінше маңызды болмақ.

Қазақтың тарихы – бұл оның тайпалық құрамын құрайтын рулардың тарихы. Қазақтың қабырғалы руларының бірі – Ұлы Жүз құрамындағы Сіргелі. Жабай батыр Қазыбекұлы (1728-1810) қазақтың Ұлы жүзінің осы он екі ата Сіргелі руынан шыққан айбынды батыр әрі дарынды қолбасшы. Ол сыртқы жауға қарсы тұруда (қазақ-қалмақ, қазақ-қырғыз, қазақ-қоқан, қазақ қытай қақтығыстары мен соғыстарында) ту мен мөр ұстап (тоқсоба), қолбасшылығымен де ел басқарушылығымен де көрінген, ел егемендігі мен бірлігін сақтауға өзіндік үлес қосқан, көрегендігімен де көріпкелдігімен де көзге түскен аруақты батыр, кие дарыған әулие кісі. Ташкент маңында жерленген, қаны тамған және көмілген жерлері қалың көпшіліктің зиярат ететін орнына айналған. Өзбектер ол кісіні «қазақ әулие» деп атап кеткен.

Оның өмір сүрген жылдары қазақ тарихындағы «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» деп аталатын қасіретті кезеңінен кейінгі батырлық рухтың шарықтаған дәуірі мен хандықтың ыдырай бастаған қилы заманына сәйкес келеді. Жастайынан батылдығы және батырлығымен ерекшеленген ол руаралық, ұлысаралық, мемлекетаралық саяси және әскери істерге белсене араласқан. Терең білімді әрі шешен болған әкесі Қазыбек пен Ұлы жүздің төбе биі Төле бидің тәлім-тәрбиесінен бала кезінен-ақ елшілік қызметке араласқан. Жабай батырдың бойында әскери және мемлекеттік (Абылай ханның сенімді қолбасыларының бірі болған) қайраткерлігіне қоса, әулиелік, көріпкелдік қасиеттер болған.

Жабай баба туралы ел аузында аңыз-әңгімелер көп. Бізге жеткен қары сөздерге қарағанда, Жабай атаның аузы дуалы болған, сорақы әдепсіздік көрсеткендер оның киесіне ұшырап, бірнеше ұрпақтарына дейін қырсық шалатын болған. Жетім-жесір мен кембағал міскіндерге шарапаты тиіп, адам бойындағы кеселдерді емдейтін, үшкіретін, ауызға түкіретін қасиеттері де болған екен. Қос жолбарыс пірі болған деп айтылады. Жабай әулиенің көріпкелдігі өзінің дәм-тұзы таусылып, демі үзілетін шағын да алдын ала білуімен дәйектеледі, Тәшкент қаласындағы оның мүрдесі қойылған «Шайх Зайниддин» мазарын айтпағанда, қазақ жеріндегі Әлімтау даласында оның мәйіті жуылған және уақытша қойылған жерлері «Жабай белгісі» деп аталып, тек қазақтардың ғана емес, шет мемлекеттен де келіп зиярат етушілердің киелі мекеніне айналған.

Қазақтың қасиетті тұлғалары мен киелі жерлер мұрасы ұлттың төлтума тарихи сана-сезімінің, менталитеті мен мінез-құлқының қалыптасуына едәуір ықпал етеді. Ақырында қоғамдық сананың маңызды құрамдас бөліктерінің біріне айналады. Бүгінгі күні тұтынушы қоғам заңдылықтарын басынан өткізіп отырған көптеген елдер қоғамдық сананың қалыптасуы тұрғысында кейбір жағымсыз үрдістерді бастан кешіруде. Қоғамның ең қауіпті дерті, әсіресе, жастардың бойында тұлғалық қасиеттің жойылуы болып отыр. Қылмыс деңгейінің жоғары болуы қоғамның қатыгездігімен сипатталады. Жастар эмоционалды әлсіз, жігерсіз, рухани жетілмегендігімен аңғарылып жүр.

Сондай-ақ, әрбір адам өзінің шыққан тегін терең түсіну үшін ата-бабасы мен әулетінің, ру-тайпасының шежіресіне үңіледі. «Жеті атасын білмеген – жетесіз» деген қазақ халқының мәтелінің мәні өзіндік тарихи санадан айрылу азаттықтан да ада болатын құлдық санаға әкелетінін меңзейтін тәрізді. Сондай-ақ, ұлт пен ұлыс сынды күрделі әлеуметтік бірліктерді алып бәйтерекке теңер болсақ, оның тарихын тіл мен ділдің, дүниетаным мен дәстүрдің құнарлы топырағынан нәр алып отыратын тамырымен салыстыруға болады. Демек, бүгінгі ұрпақтың ертеңгі дамуы тарихтың тағылымына тәуелді, егер рухани сабақтастық сақталмаса, адам аяғында нық тұрмай тайғанақтап, дүбәра күй кешіп, ақырында өз-өзіне бөтен болып жаттануға ұрынады. Сондықтан, тарихи сананы жаңғырту мен рухани жаңғыру үдерістері аясында Ақ тулы Сіргелі Жабай батыр

тәрізді тұлғаларды насихаттау мен Қазақстанның киелі жерлеріне саяхаттау жастарға моральды адамгершілік қасиеттерді бойына дарытуға, Қазақстан тарихын жалпылама ғана емес діни тұрғыдан да зерттеуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Нұрсұлтан Назарбаев. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhani-zhanhghyru>
- 2 Қазақстанның Сакралды картасына мәдени мұраның 100 нысаны кірді. ҚР Премьер министрінің ресми сайты <https://primeminister.kz/kz/news/all/v-sakralnuu-kartu-kazahstana-voshli-100-obektov-kulturnogo-naslediya-15192>
3. Ценность / <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ценность>
4. Сатершинов Б. Құндылық не? / <https://aikyn.kz/2017/05/11/12862.html>
5. Сакральное / <https://ru.wikipedia.org/wiki/сакральное>

Аннотация: Для выполнения задач, поставленных в Президентской программе, была создана статья Научно-исследовательский центр «Сакральная Казахстана». Его главная цель - уточнить список национальных мест и распространить их всесторонне. Понятно, что модернизация национальной идентичности и исторического сознания казахского народа требует научно обоснованной концептуальной концепции сакральных или сакральных ценностей. Для реализации ключевых концепций и идей, изложенных в программной статье Лидера нации, необходимо определить святых и святилища в стране. История казахского народа - это история племен, составляющих его племенную структуру. Одним из крупных казахских племенных родов является род Старшего Жуза Сиргели.

Abstract: To accomplish the tasks set in the Presidential Program, an article was created by the Research Center "Sacred Kazakhstan". Its main goal is to clarify the list of national places and distribute them comprehensively. It is clear that the modernization of the national identity and historical consciousness of the Kazakh people requires a scientifically based conceptual concept of sacred or sacred values. To implement the key concepts and ideas presented in the program article of the Leader of the Nation, it is necessary to identify the saints and shrines in the country. The history of the Kazakh people is the history of the tribes that make up its tribal structure. One of the largest Kazakh tribal clans is the genus Elder Zhuz Sirgeli.